

полягає у тому, що гіпотеза про взаємозв'язок між суспільною ідеологією та контрастністю освітлення архітектурних об'єктів, коли демократії відповідає нюансне природне освітлення, а тоталітаризму – контрастне театральне, знайшла своє підтвердження і в подальшому може стати частиною архітектурної теорії.

1. Араухо И. *Архитектурная композиция*. М., 1982, 208 с. 2. Бэнэм Р. *Взгляд на современную архитектуру: Эпоха мастеров*. М., С 1980, 172 с. 3. *Всеобщая история архитектуры*. Т. 2. *Архитектура античного мира (Греция и Рим)*. М., 1973, С. 154 –162. 4. Гусев Н.М., Макаревич В.Г. *Световая архитектура*. М., 1973, 248 с. 5. Казаков Г.В. *Принципы совершенствования гелиоархитектуры*. Львов, 1990, 152 с.

УДК 726.54+628.973

М.Б. Яців

СТРУКТУРА СВІТЛОВОГО СЕРЕДОВИЩА ЦЕРКВИ

© Яців М.Б., 2001

Сформульовано сутність, будову та основні риси структури світлового середовища християнського храму східного обряду. Визначені богословські прообрази і поняття, богослужбові вимоги організації світло-образної моделі церкви.

The essence, the structure and main features of the light surrounding of Christian temples are formed in this article.

У всіх релігіях храм вважається священним місцем, де Бог являє Свою присутність людям, щоб приймати їх поклоніння, проявлене у культурі, зробити їх причетними до Своєї ласки і життя. Ієрархічний поділ простору, окремі елементи будівлі християнського храму східного обряду, сюжетика і розташування у ньому ритуальних речей та іконографії, одяг священиків і обрядові дії мають визначену семантику, структуру і форми, які підпорядковані богословським вимогам християнського вчення, закріплені церковною традицією, церковним догматом і канонами.

Архітектура церкви – мистецтво просторового конструювання храму – завдяки відтворенню в матеріалах основних принципів, догм, правил, ритуалів богослов'я стає структурою форм, простору і сакральних явищ. Вона є втіленням Культу, Літургії. Архітектуру святині слід розглядати в категоріях, які безпосередньо вказують на перенесення богословсько-космологічної сутності церкви на мову архітектонічних форм.

У сучасній церковній архітектурі нерідко прослідковуються відступи від богословських вимог організації простору святині, помітні спроби вільного та нефахового трактування будівничими церковного канону. Такі новації нерідко приносять в архітектуру церкви невластиві їй тектонічні форми, прийоми і засоби просторової організації. Змінюючи форму і положення у просторовій структурі храму купольних завершень, застосовуючи плоскі стелі або перекриття із ледь випуклим склепінням, прорізаючи стіни святині великою кількістю вікон, випадкових за формою і пропорціями та інше, сучасний архітектор змінює особливості і закономірності поширення світла, його специфічну організацію у просторі храму та характер освітлення його внутрішніх поверхонь. Символіка світла як основа традиційного укладу святині ще не стала об'єктом вивчення в архітектурній науці. Світло на практиці не тільки не підтримує ідею формування простору церкви, а, навпаки, протирічить богословським

вимогам щодо її організації. Це приводить до пониження сакральної сутності світла, невідповідного освітлення святині і, що найбільш вражає – семантичній невідповідності сакральної функції світла і просторових формотворних елементів церковної будівлі.

Посідаючи центральне місце серед релігійних символів, світло є втіленням та привілейованим символом Бога, образом небесного Божого світла, відблиском Божої слави, сяянням божественної енергії, яка за допомогою Божої благодаті стає можливою для прямого "узріння", важливою богословською категорією і образом (феноменом) священного. Будучи немовби "вплетеним" у архітектуру храму, світло – беззаперечний конструктивний фактор його просторової організації, важливий чинник формування сакральності святині, проявляє та конструє її, а разом з нею архітектуру церкви загалом.

Складність простору, різноманітність горизонтальних і вертикальних членувань площин поверхонь святині, символічний зміст усіх її елементів, стінопис та іконопис, яскравість предметів обряду богослужіння – вимагають середовищного підходу до проектування та будівництва церков. Світло у просторі східного християнського храму складно організоване, пов'язане з елементами його просторової структури, завжди присутнє під час Служби Божої. Тому слід говорити про "світлове середовище церкви" як про інтегроване поняття, що відображає суттєві властивості світла у багатьох аспектах: богословському, архітектурному, психофізіології сприйняття, утилітарному та інше.

У просторово-часовому континуумі церкви світлове середовище є невід'ємною складовою її символічно-образної структури, важливим фактором просторового конструювання святині, ціннісним критерієм архітектурно - просторової організації.

У книгах Святого Письма світло не тільки ідентифікується з Богом, є символом-знаком, символом-образом та втіленням всіх іпостасей Божих, але й виразно вказує на місце Його трансцендентного існування: "Народ, що у п'ятні ходить, узрів світло велике, над тими, що живуть у смертній тіні" (Іс 9.1). Ісус Христос – "Світло з висоти, щоб освітити тих, що сидять у темряві" (Лк 1.78). У часі служби Божої на святі Різдва Господнього, говориться: "Різдво твоє, Христе Боже наш, засвітило світові світло розуміння: в ньому бо ті, що звіздам служили, від звізди навчилися поклонятися тобі – Сонцю правди, і пізнати тебе – Схід з висоти" (тропар, глас 4).

Символічно-образне представлення світла у християнському храмі східного обряду сперте на богословські поняття: "світло від світла", "Сонце Правди", "світло з висоти", "світло зі сходу", "Божа світлість", "випромінення Божої слави", "вічна лампа" та інші, що наближають нас до пізнання Бога, символізують Христа, вказують на місце концентрації Божих енергій, об'явлені церквою за вічні, незмінні, Богом дані істини. Ці поняття є основою просторової організації світла у святині, прообразами, важливими "цеглинками" символічної структури християнського храму східного обряду.

Богословський зміст світло-образних елементів храму розкривається через символіку просторів святині, світлових прорізів і перепон храму, символіку штучних джерел світла. Усі конструктивні і структурні елементи храму: куполи (бані) і склепіння, підбанники і конхи, стіни нав і апсиди, іконостас, штучні джерела: свічка, лампадка та інші - водночас видима форма і символ якоїсь "Божої правди". Це місце, простір, знаки і предмети культу, які творять для нас реальний духовний контакт з надприродним, невидимим, трансцендентним та пов'язані зі світлом, по-різному із ним взаємодіють. "Вагомим" є зв'язок світла із вікнами святині, які у східному християнському храмі є власне світлом, тотожні з ним.

Згідно з церковним законом не вільно відправляти жодного Богослужіння без штучного світла. Вічне Світло лампади, яка звисає між тетраподом та іконостасом, свічок,

що використовуються у Літургії, вказує на те, що її світло є символом Христа-Спасителя, невід'ємним елементом Служби Божої. Воно виконує як символічну, так і обрядові функції.

Вся образна символіка світла відображена в архітектурі християнського храму східного обряду. Реальний образ світла використовується подвійно: 1) як пряме природне світло, що проникає у основний простір храму через численні вікна, світло полум'я свічок і лампад, 2) як відбите світло від ікон, фресок, мозаїк. Природне світло, яке надходить із верхніх ярусів святині, проявляється через ієрархічне "наповнення" ним просторів храму, на контрасті "яскраве-тьмяне". Відбите світло від ікони дає "блиск і славу" сокровенного, "нетварного" світла. У першому випадку символіка світла реалізується на контрасті з напівтемрявою, яка панує на периферії храму, шляхом найвищої концентрації світла у підкупольному просторі і просторі вівтаря. У другому світло від полум'я свічки компенсується в блиску ікони, що є одним із найістотніших проявів духовного зв'язку людини з Богом. Власне тому цей останній етап поширення світла – відбиття в іконі "блиску Божої хвали" – є найбільш суттєвим у традиції організації світло-образної структури християнського храму східного обряду.

Богословський прообраз "світло з висоти" реалізується у просторі храму через наповнення природним світлом верхнього простору святині, де центральне місце займає купол (баня) на високому світловому барабані. Його форма є засобом апофатичного вираження Бога та Його центральної, незалежної та трансцендентної позиції до всього створеного. Ікона Пантократора на піднебінні купола об'являє Його "славу" і вказує на іманентний спосіб Його існування у реальному світі. Світло у цьому випадку є посередником між світом духовним і віруючими. Його виразна циркулярність створює максимальну концентрацію світла у підкупольному просторі, а його вектор – "схід з висоти" – вирішальний фактор просторової організації храму.

Богословські поняття "око склепіння", "світло зі сходу" у структурі святині наведені вікнами-прорізами, символіка яких рівнозначна символіці самого світла. Вони уможливають погляд у небесну реальність, пропускають світло від Бога, "світло зі сходу", яке є символом Христа. Дозування світла, його напрямок та інтенсивність підпорядковані символічно-образній структурі храму. Улаштування вікон має сенс лише тоді, коли необхідно впустити до святині світло згідно з символікою і богослужбовими вимогами за встановленою ієрархією освітлення – за богословською вимогою домінування верхнього світла. Внутрішній простір церкви "замкнений" у горизонтальній площині і відкритий до небес [1, 216].

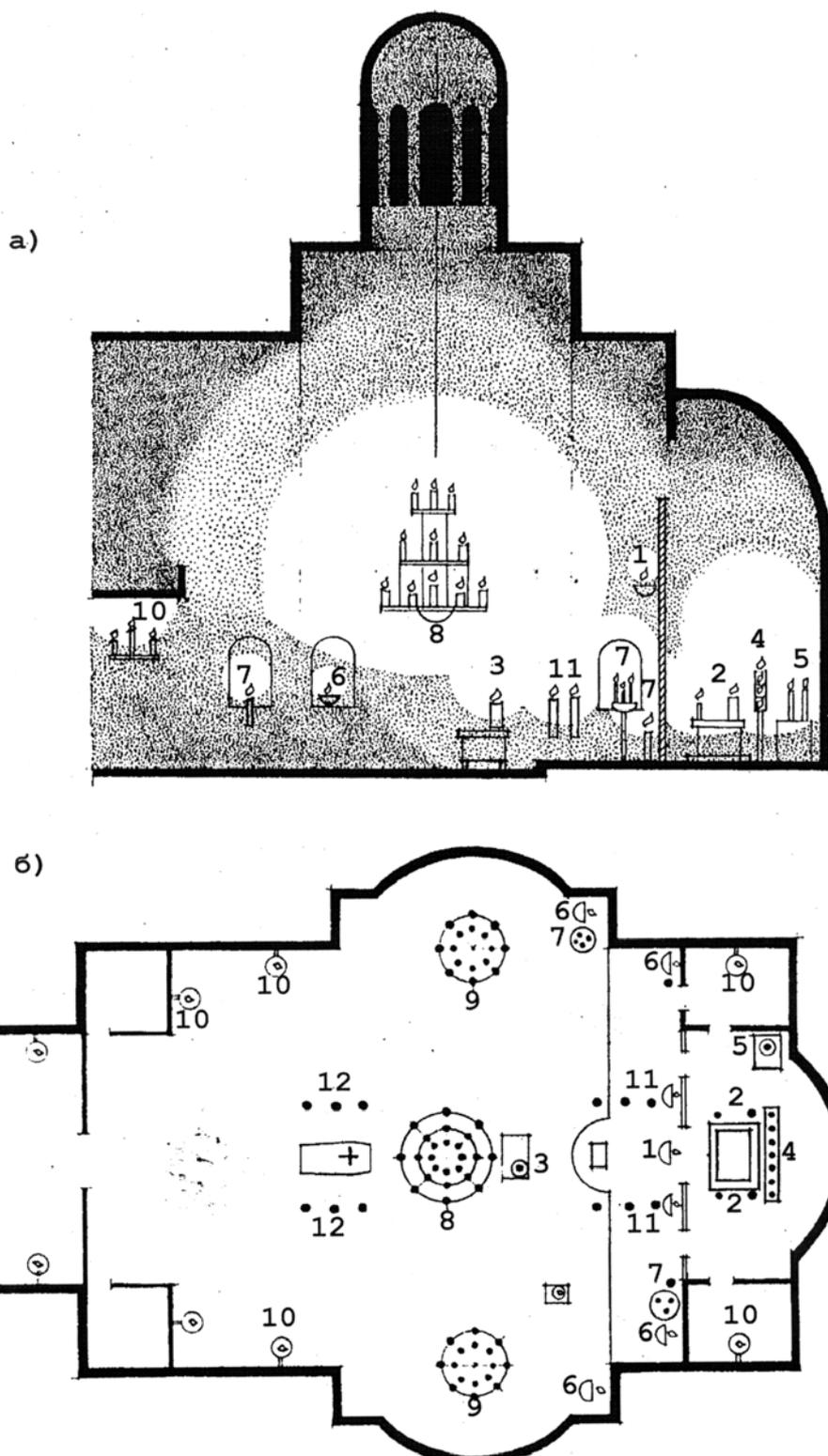
"Вікном", що дає можливість вийти у духовну сферу існування Бога, є ікона, яка творить для нас реальний духовний контакт з надприродним, невидимим. "Нетварне" світло від ікони (мозаїки, фрески), інтегроване в потоках відбитого світла (природного, лампади, свічки), дає "блиск і Божу славу" і веде душу та розум людини в іманентний світ Його існування.

Структура штучних джерел світла підпорядкована богословським вимогам. Розрізняють рухомі і нерухомі джерела штучного світла. Нерухомі джерела світла мають визначене положення у просторі у християнському храмі східного обряду:

1. Зі стелі між тетраподом та іконостасом звисає Вічна Лампа – лампадки з оливою або бджолиним воском, що світиться так довго, як довго у церкві є Найсвятіші Тайни. Вічна Лампа символізує Євхаристійного Ісуса Христа.

2. На тетраподі, подібно як на проскомидійнику, по обидва боки стоячого хреста стоять свічки. Подекуди на тетраподі й перед іконостасом бувають посудини на елей-оливу, у церковному уставі вони називаються кадила чи лампади [2,45].

3. Перед усіма намісними іконами стоять свічники з грубими свічками. Такі свічники, розраховані на більшу кількість свічок, називаються поставниками.

*Традиційна структура штучних джерел світла у просторі християнського храму східного обряду:
 а – схема розрізу; б – схематичний план; 1 – Вічна Лампа; 2 – свічники по обох боках престолу;
 3 – свічники по тетраподі; 4 – семисвічник; 5 – свічники на проскомидійнику;
 6 – лампадки перед іконами; 7 – свічники (поставники); 8 – панікадило; 9 – полікадило;
 10 – настінні свічники; 11 – свічки (в руках); 12 – свічки на труні*

4. Згідно з постановою Львівського Собору 1891 року по обох боках кивота має бути 6 більших свічників, а перед нами має бути чотири менших. Зараз згідно з розпорядженням "не вільно класти свічників на святій трапезі, бо вони її закривають, але по обох боках хреста, чи кивота по одному свічникові, що має одну, дві або три свічки» [2, 34]. Позаду престола традиційно розміщується семираменний свічник із сімома оливними лампадками.

5. У центрі храму зі стелі звисає найбільший свічник у просторі святині. Він нараховує більше 12 свічок (лампад) і називається панікадилом. По обох боках – два менші свічники по 7–12 лампадок полікадила. І перший і другі свічники в українській церкві називають "павуками".

Рухомі джерела світла з'являються за особливими правилами, залежно від Богослуження і його частин. Для свічок, які носять під час походу чи обходів, використовують спеціальні свічники, а як їх немає, тоді свічки несуться в руках. У часі Архієрейської Служби Божої уживаються дво- і трисвічники, які називаються дікірій і трікірій. Дікірій символізує дві природи в Ісусі Христі, а трікірій – Пресвяту Трійцю. Крім того, є ще звичайні трисвічники, яких священник уживає при благословенні води у свято Богоявлення-Водохрища [2, 46].

Традиційна структура штучних джерел світла у просторі християнського храму східного обряду показана на рисунку. У теперішній час більшість свічок і лампадок замінені на електричні лампи розжарювання. При цьому фактично втрачається символіка вогню і світла, а висока яскравість цих джерел світла приводить до погіршення сприйняття простору святині.

Світло-образна модель природного світла, яка базується на визначених богословських прообразах і є складовою частиною символічної структури храму, разом з структурою штучних джерел світла з урахуванням їхнього функціонування у просторі святині, формують модель світлового середовища церкви. У ній поєднуються водночас значення світла як есенціального носія і фактора матеріалізації богословських символів у архітектонічно виражені форми. Пряме і відбите світло (природне і штучне) завдяки своїй символіці і фізичним властивостям є співтворцем структури архітектурного простору, яка шляхом еманациї розкриває богословський зміст простору, поверхонь і форм святині, особливості сприйняття яких накладаються на духовний досвід людини у її стремління до Бога. Вони є одночасно символами, що узагальнюють і об'являють дійсність сакральну, і методами матеріалізації суті сакральної у архітектурні форми.

Висновки. У традиційній архітектурно-просторовій структурі християнського храму східного обряду визначено два рівні організації його світлового середовища. 1. Знаково-символічний і образно-символічний, у якому символіка світла (рівнозначно із символікою джерел світла, світлонесучих і світло-образних елементів церковної будівлі), виконуючи своє сакральне призначення у просторі і матеріальній оболонці святині, втілюється в архітектонічні категорії форм і світлових явищ. Світло урухомлює механізм матеріалізації сакральної суті у архітектурну форму ("світло зі сходу" - вікно в апсиді; "світло з висоти" - купол на високому світловому барабані та інше).

2. Архітектурні форми і елементи святині, пов'язані зі світлом за певними принципами архітектурно-просторової організації, спираючись на прообрази, відповідно до теологічних і богослужбових вимог, упорядковуються у структурну модель світлового середовища святині. Ця модель є архетипом в організації світлового середовища християнського храму, частиною його цілісного образу (хрестовокупольний храм, тридільна церква, 1-, 3-, 5-, 9-банні храми).

1. Яців М. *Принципи організації світлового середовища церкви* // Вісн. НУ "Львівська політехніка". 2000. № 410. 2. Кардинал Любачівський М.-І. *Літургика*.